

УДК [159.9+364-786]:[159.98:636.7](045)

Інна Василівна Чамлай,
здобувачка PhD,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID ID: 0009-0000-8976-9833
innamkua@gmail.com

КАНІСТЕРАПІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглянуто поняття каністерапії, її ключових аспектів та особливостей застосування. Проаналізовано її переваги та недоліки, а також труднощі, з якими можуть зіштовхнутись фахівці соціально-психологічної реабілітації під час її застосування. Описано рівні взаємодії між людиною та спеціально навченою собакою в процесі каністерапії та конкретні методи її проведення.

Ключові слова: каністерапія, кінолог, анімалтерапія, посттравматичний стресовий розлад, соціально-психологічна реабілітація.

Inna Chamlai,
PhD candidate,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID ID: 0009-0000-8976-9833
innamkua@gmail.com

DOG-ASSISTED THERAPY AS AN INNOVATIVE METHOD OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION

The article discusses the concept of dog-assisted therapy, its key aspects and features of application. Its advantages and disadvantages are analyzed, as well as the difficulties that social-psychological rehabilitation specialists may face during its application. The levels of interaction between a person and a specially trained dog in the process of canister therapy and specific methods of its implementation are described.

According to a UN study conducted in Ukraine even before the large-scale invasion, about 57% of Ukrainian veterans needed psychological support. Also, the study showed that 54% of veterans needed help due to conflicts in the family, another 24% experienced anxiety, sleep and appetite disturbances, 12% had uncontrolled attacks of aggression, 6% thought about suicide and 4% abused psychoactive substances.

If the data of Ukrainian researchers on the events of 2014-2016 fit into the generally known parameters - 20-31%, then considering the scale, intensity of modern hostilities and length of stay without rotation of combatants, the predicted rates of PTSD promise to be much higher. Therefore, the issue of psychological rehabilitation of combatants becomes even more relevant.

Therefore, the issue of developing the latest methods of socio-psychological rehabilitation of military personnel is particularly relevant. In our opinion, dog-assisted therapy is such a method.

In Ukraine, dog-assisted therapy is a fairly new method of socio-psychological rehabilitation, which began to develop actively about 5-7 years ago, borrowing the experience of European cynologists. Dog-assisted therapy was born in the USA in the last century. But we can say that unofficially, dog-assisted therapy has existed since ancient times, dogs have always had a certain therapeutic effect on people, they have been their faithful friend.

Keywords: dog-assisted therapy, dog trainer, animal therapy, post-traumatic stress disorder, social and psychological rehabilitation.

Громадяни нашої держави зараз перебувають у складному емоційному стані через військові дії російської федерації проти України. Особливо це спостерігається серед військових, медиків та інших осіб, які знаходяться безпосередньо в зоні бойових дій. У

багатьох з них діагностовано посттравматичний стресовий розлад, що ускладнює життєдіяльність та соціальну адаптацію.

На сучасному етапі існують різноматні напрями реабілітації для людей з ПТСР, але, на нашу думку, їхня ефективність не є достатньо високою та потребує подальших досліджень, впровадження новітніх методів соціально-психологічної реабілітації [18; 19 та ін.]. Таким методом ми вбачаємо каністерапію, що здійснюється із залученням спеціально навчених собак та фахівців-каністерапевтів. Його перевагою є насамперед комплексність, адже він передбачає і лікування, і реабілітацію, і психотерапію. До того ж, не можна не відзначити новітність згаданого методу, але разом з тим і його недостатню дослідженість в Україні, відсутність науково-термінологічної бази та чіткої теоретико-методологічної складової складової впровадження.

Мета статті – аналіз підходів до тлумачення поняття каністерапії, її основних компонентів та підходів.

Так, як каністерапія є різновидом анімалотерапії, доцільно буде розглянути назване вище поняття. І. Комар зазначає, що анімалотерапією називають таку терапію, яка використовує тварин або ж їх зображення, образи з метою отримання клієнтом психотерапевтичного сприяння [7]. Анімалотерапія певною мірою існувала ще в первісному суспільстві, коли люди вірили у тотемних тварин, на основі цього вибудовували певні звичаї та патерни поведінки, взаємодії один з одним, заборони та дозволи, ритуали. Крім того, образ тварини їх заспокоював, вселяв віру в здійснення бажань, захист від загроз навколишнього світу, а значить сприяв покращенню психоемоційного стану. Деякі ритуали, пов'язані з образами тварин-тотемів виконували роль того, що ми зараз називаємо «катарсисом», тобто вивільненням емоцій, що обтяжують людину. Це могли бути спеціальні танці та «взивання» до образу тварини, в якій просили про допомогу або ж якщо, наприклад, не вдалось полювання, то це могли бути танці, які по-перше, допомагали виразити гнів через фруструючу подію, і по-друге, такі, що мали б привернути удачу в наступному поході. Це служило для первісної людини певною духовною опорою та способом переживання різного роду емоційних потрясінь [5].

Окрім каністерапії добре зарекомендували себе такі види анімалотерапії, як іпотерапія (терапія із залученням спеціально навчених коней, що застосовується переважно для реабілітації людей із порушеннями опорно-рухового апарату, захворюваннями травної та серцево-судинної систем органів) та дельфінотерапія, яка за очікуваним результатом більш близька до каністерапії, адже теж направлена на покращення психоемоційного стану пацієнта, його відновленню після дуже інтенсивного та/або тривалого стресу, сприянню соціальній взаємодії [10].

Доцільно буде згадати й метод реабілітації за допомогою рослин – гарденотерапію, що підкреслює важливість правильної взаємодії людини із природою. Допускаємо, що хорошою ідеєю було б поєднання анімало та гарденотерапії, особливо при реабілітації самотніх пацієнтів з обмеженим колом спілкування, людей похилого віку. Каністерапія являє собою лікування і реабілітацію за участю собак, яких було спеціально відібрано та навчено для цього процесу. Може також зустрічатись назва «лікувальна кінологія» [5]. За Л. Клевакою, каністерапія – це метод в процесі застосування якого здійснюється позитивний фізіореабілітаційний та психосоціальний вплив на людину за допомогою її взаємодії із спеціально навченими собаками [6].

Каністерапія зародилась в 1790 році у Великобританії, а саме місті Йоркширі. Згаданий метод почав застосовувати Уільям Т'юк в лікарні для душевно хворих. Як відомо, засоби лікування того часу були доволі жорсткі, застосовували гамівні сорочки, був відсутній акцент на індивідуальному підході до кожного пацієнта, увазі до його емоційного стану, настрою. Т'юк же опирався на ідею співпереживання, бажання

викликати довіру у пацієнтів, створити для них теплий, комфортний простір, тому й почав залучати до процесу їх реабілітації собак. Це сприяло зниженню агресії в поведінці хворих та певній стабілізації їх стану. Але тоді це ще не називали «каністерапією». Термін вперше було вжито у 1961 році американським психотерапевтом Борисом Левінсоном, який відзначив підвищення рівня довіри та позитивного настрою в пацієнтів у присутності його собаки в приміщенні [12]. Такого ж висновку дійшов і Зигмунд Фройд, коли зауважив, що під час того, як в кабінеті знаходився його собака чау-чау, пацієнти більш жваво йшли на контакт та перебували у переважно спокійному настрою [8].

В Україні каністерапія почала активно розвиватись близько семи років тому. Але в Європі вона вже є досить поширеною практикою, в Польщі навіть включено до класифікатору професій спеціальність «каністерапевт», а освіту за даним фахом наразі можливо отримати в Іспанії, Ізраїлі та Чехії. Крім того, у Литві, Норвегії та Німеччині каністерапія є офіційно визаною.

Однією з переваг каністерапії є те, що собаки-терапевти відрізняються один від одного за виглядом та поведінкою. Це робить її цікавою та різноманітною, а також універсальним методом, який підходить як дітям, так і дорослим із різного роду запитами. Такі заняття можуть відбуватись на свіжому повітрі, що за сприятливих погодних умов є корисним для здоров'я учасників реабілітаційного процесу та безумовно підвищує настрій.

Проте, специфічність даного методу зумовлює й певні обмеження. Каністерапія не підійде пацієнтам із алергією на шерсть або тим, хто страждає на кінофобію. Лише в деяких випадках, якщо пацієнту дуже рекомендована каністерапія і страх собак не є панічним, можна спочатку провести певний перелік заходів, які спрямовані на те, щоб людина врешті впоралась з ним і не боялась присутності собак та взаємодії з ними. За умови, що це дало очікуваний результат, можна переходити безпосередньо до каністерапії.

Взаємодія людини і собаки в процесі каністерапії може здійснюватись на 4 рівнях:

1. Собака просто присутній в приміщенні. Метою на даному рівні є встановлення довіри, позитивного налаштування, покращення психоемоційного стану. Також корисним на цьому етапі є те, що людина звикає до собаки, відчувається вільно та безпечно в його присутності. Тобто, це своєрідна підготовка до наступних рівнів каністерапії.

2. Собака допомагає впоратись з відчуттям самотності, покинутості, смутку. На цьому рівні він може стимулювати людину не застрягати в процесах відчуження від оточуючих, йти на контакт, комунікувати. Але дуже важливо відзначити, що і сама собака не має бути в такому разі наляканим, агресивним, відстороненим, адже за таких умов він може не лише не допомогти людині, а й посилити її негативний стан.

3. Собака активно залучається до взаємодії з людиною, можуть виконуватись певні вправи. На цьому рівні вже може йти мова про легку реабілітаційну та/або корекційну роль такого контакту.

4. Проведення певних тривалих програм реабілітації із застосуванням каністерапії. Тут вже можливі ґрунтовні позитивні зміни в людини, яка проходить таку реабілітацію, адже здійснюється інтенсивний психологічний вплив [9].

Польські фахівці проводять три види занять із застосуванням каністерапії. Перше це власне зустріч із собакою-терапевтом. Його метою є отримання позитивних вражень під час взаємодії з собакою, поява бажання йти на контакт. Учасники можуть давати собакам команди, які ті вміють виконувати, гратись з ними, гладити, годувати, що окрім перерахованого вище буде також сприяти розвитку емпатії, емоційного інтелекту та відчуттю власної значимості, допомагає впоратись із почуттям безпомічності, непотрібності.

Наступний вид занять це навчання з собакою. Здебільшого, вони проводяться із дітками з метою розвитку пізнавальної сфери, сприянню покращення перебігу інтелектуальних процесів. Такі заняття потребують більшої підготовки, ніж попереднє та навіть чітко розробленого плану. Перш за все, собаки створюють теплу, позитивну атмосферу, в якій дитина охочіше виконує завдання, розповідає щось про себе. До того ж, інформація, яка асоціюється з певними переживаннями (в даному випадку радість, захоплення та ін.) запам'ятовується значно легше. Деякі фахівці навіть «вплітають» собаку як персонажа в навчальний матеріал, що робить його цікавішим і знову ж таки, більш запам'ятовуваним.

Третім видом занять є вже сама терапія із собакою. Вона має конкретний перелік вправ та орієнтовну або точну кількість зустрічей та відповідно орієнтований результат. Така терапія може бути індивідуальною, але досить ефективно показує себе і в груповому форматі. Проведені вправи повинні бути записані у спеціальній картці учасників, де також відмічається і результати від них [7].

На жаль, поряд із розвитком каністерапії в Україні існують і деякі стереотипні та хибні уявлення про цей метод. Наприклад, вона може вбачатись суспільством як розвага чи максимум засіб релаксації, зняття емоційної напруги. З цього випливає наступне помилкове твердження, що це нескладний процес, який не потребує серйозної підготовки. Але це далеко не так. На нашу думку, дуже влучною тут є метафора, запропонована А. Шевцовим, який порівнює каністерапію із айсбергом. Він зазначає, що спостерігаючи збоку може бути видно лише «верхівку айсберга», тобто те, як люди весело проводять час з собаками-терапевтами, обіймаються, гладять їх, грають в ігри. Це виглядає легко і невимушено. Але насправді такий процес потребує ґрунтовної та довгої підготовки як самих собак, так і фахівців, що залучені до процесу [16].

Реабілітація із застосуванням каністерапії підходить для роботи із широким спектром запитів. Зокрема, вона показує свою ефективність у роботі із дітьми з особливими потребами, наприклад ДЦП чи іншими вадами опорно-рухового апарату, проблемами з мовленням, аутизмом, синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю та ін. Діти, які пережили фізичне та емоційне насилля, зазвичай, не йдуть на контакт із людьми, а от з собаками вони взаємодіють охочіше. Тому і для них каністерпія може виявитись корисною. Присутність собаки спонукає замкнуту в собі дитину «вийти» із занурення в себе та спрямувати увагу на зовнішній світ, взаємодіяти з собакою, а потім і з іншими оточуючими. До того ж, існує значна кількість вправ із собаками-терапевтами, які розвивають дрібну моторику, що корисно як для здорових дітей, так і з нетиповим розвитком або травмами.

Ефективним є метод малювання із собакою, користь якого полягає у розвитку уяви і образного мислення, підвищенню самооцінки, відчуття, що «я можу щось створювати», покращенню в емоційно-вольовій та інтелектуальній сфері особистості та, знову ж таки, задіянні майже всіх органів чуття. До того ж, ми отримуємо бонус у вигляді діагностичного матеріалу психоемоційного стану дитини – малюнок. А завдяки участі в цьому процесі собаки маленький учасник не лише виявляє більше бажання малювати, а й отримує певну підтримку та навіть можливість зрозуміти та висловити свої переживання шляхом обговорення тих елементів, які зобразив пес-терапевт [1].

Каністерапію також можна використовувати при соціально-психологічній реабілітації ветеранів війни, у яких діагностовано посттравматичний стресовий розлад [12]. Перший у світі собака-терапевт якраз таки був задіяний до реабілітації військових, а саме солдатів США постраждалих під час Другої світової війни протягом 12 років. Це був пес породи йоркширський тер'єр на ім'я Смокі, який навіть був членом 26-го розвідувального

авіаполку 5-ї Армії ВПС США та здобув 8 бойових нагород і звання капрала. Було помічено більш швидке та сприятливе одужання, бажання будувати плани, жити [5].

Звісно, що до процесу каністерапії окрім самого пацієнта та собаки-терапевта повинні бути залучені ще ряд спеціалістів. Це має бути власне каністерапевт, який є професійним кінологом та відповідний вузький спеціаліст, що має стосунок до проблеми пацієнта (психолог, лікар, педагог, вихователь, фахівець-реабілітолог, психіатр та ін.). Якщо власником собаки є не кінолог, а інша людина, він також має бути присутнім. Коли мова йде про заняття з дітьми, бажано, щоб були присутні їх батьки або дорослі, які їх замінюють [12].

Участь пацієнта в процесі каністерапії може бути пасивною та активною. Пасивна залученість передбачає, що учасник просто стежить за самим собакою або його взаємодією з іншими людьми. Якщо каністерапію планується проводити з дитиною, доцільно буде, щоб з собакою спочатку контактували батьки, таким чином, маленькому учаснику буде легше адаптуватись до нової атмосфери та виникне ідея, що якщо це роблять значимі для нього дорослі, то така діяльність є безпечною. Далі можна переходити до активної участі, тобто до безпосереднього контакту з собакою. Значних позитивних змін досягають саме завдяки цьому виду діяльності, коли людина торкається собаки, робить з ним якісь вправи, дає корм, іграшку та ін. [8].

Собакою-терапевтом може стати не кожен пес. Перш за все, він повинен бути здоровий та мати усі щеплення, які необхідні для безпечної взаємодії з людиною. Також собака повинен обов'язково пройти навчальний курс з послуху, де тренується витримка та вміння контролювати спонтанні пориви. Наприклад, однією з вправ такого курсу є наступне завдання. Одному собаці дано команду «сидіти», а інший разом із господарем бігає навколо нього. Перший не повинен ані виявити надмірного інтересу до того, що бігає поряд, ані проявляти боягузливість, ховаючись чи тікаючи. Словом, він має залишатись абсолютно спокійним. Є різні варіації таких вправ на витримку, наприклад, коли поряд із мордою собаки різко розкривають парасольку.

При здійсненні каністерапії необхідно враховувати ряд принципів. В першу чергу, це загальні методичні принципи, до яких відносять обов'язковість перевірки в учасників відсутності алергії, астми, шкірних захворювань та хвороб дихальних шляхів, панічного страху собак. Варто провести опитування самих пацієнтів або якщо це діти, то дорослих, які за них відповідають щодо стану їх фізичного та психічного здоров'я, аби не погіршити їх самопочуття. На це потрібно звернути увагу перед складанням плану роботи. Коли планування завершено і час переходити до практичної роботи, слід проконтролювати дотримання таких принципів як, повне здоров'я тварини, її відповідність правилам гігієни, відсутність гельмінтів, бліх та інших паразитів. Люди, які будуть залучені до процесу каністерапії повинні бути теоретично та практично підготовленими, якщо в заняттях братимуть участь волонтери, їх необхідно детально проінструктувати щодо їх ролі в цьому та дій, які можна і заборонено робити з учасниками та тваринами.

Перед першим заняттям обов'язково познайомити учасників із собаками, приділити цьому етапу достатньо уваги, щоб подальший процес був безпечним та ефективним. Важливо, щоб була достатня кількість фахівців, яка відповідатиме кількості пацієнтів. Недопустимо, що усі залучені фахівці мали такий досвід вперше. Обов'язково мають бути такі, які вже є досвідченими в питаннях реабілітації методом каністерапії. Кожне заняття має чітку мету та план його проведення, а також очікувані результати. Продуктивним буде вести записи усіх занять, в яких зазначатиметься їх дата і тривалість, категорія пацієнтів, з якими вони проводились, місце проведення, вказано індивідуальний чи груповий формат роботи, дані тварин та короткий зміст заняття. Після варто вести опитування пацієнтів та

спеціалістів, які з ними працюють, аби зробити висновки про ефективність проробленої роботи та за необхідності виправити існуючі недоліки.

Отже, каністерапія є одним із найпоширеніших видів анімалотерапії. У собак є багато рис, які притаманні і людям: емоційність, вміння показувати в якому вони перебувають настрої, звуками, мімікою, різноманітно реагувати на те, що пропонує людина. Вони найбільш охоче та легко освоюють і реагують на команди людини, які вона дає словами чи жестами. Виходячи з інформації, яка збереглася в історичних розкопках, витворах мистецтва та документах, про позитивний вплив тварин на психіку людини знали ще за часів Гіппократа. Враховуючи це, можемо впевнено сказати, що каністерапія може стати одним із найефективніших методів соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляєва О. А. Малювання із собакою, як засіб соціальної реабілітації та адаптації дітей з особливими потребами. Впровадження проекту «Малювання із собакою». *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 4-5 жовтня. 2019 р. Запоріжжя, 2019. С. 270–272.
2. Всеукраїнський біологічний форум учнівської та студентської молоді «Дотик природи», 01-03 листопада: збірник тез / за заг. редакцією доктора педагогічних наук, професора В. В. Вербицького. Київ: «НЕНЦ», 2020. 552 с.
3. Гарбузюк Т. В., Мурсамітова І. А., Соломко С. В. Корекція порушень психофізичного розвитку дітей засобами дельфінотерапії. *Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. м. Лисичанськ, 12 грудня. 2018 р. Лисичанськ, 2018. С. 49–50.
4. Гринь О. О., Пістряк А. І., Мітусова А. О. Каністерапія, дельфінотерапія – форми лікування в інклюзивній освіті. *Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. м. Лисичанськ, 12 грудня. 2018 р. Лисичанськ, 2018. С. 67–71.
5. Дуда А. О. Каністерапія: собаки-терапевти лікують людей. *Здоров'я людини: теоретичні, практичні та методичні аспекти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Полтава, 17 листопада. 2016 р. Полтава, 2016. С. 31–32.
6. Клевака Л. П. Досвід використання каністерапії в діяльності закордонних соціальних працівників. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 9-10 квіт. 2020 р. Запоріжжя, 2020. С. 33–38.
7. Комар І. В. Соціально-педагогічні аспекти каністерапії. *Молодь і ринок*. 2012. № 4. С. 96–99.
8. Мельничук О., Герасіна С. The use of chanesterapy in working with children with ways of sustainable development and auitical disorders. *Humanitarium*. 2018. № 39 (1), С. 63–74.
9. Міщенко М. С. Каністерапія як метод реабілітації дітей з особливими потребами. *Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (Warsaw, 20th February, 2020)*. Warsaw: iScience», 2020. pp. 226–228.
10. Мосаєв Ю. В. Теоретичні основи розвитку гарденотерапії в Україні. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 4-5 жовтня. 2019 р. Запоріжжя, 2019. С. 65–67.
11. Погорілець О. В. Каністерапія, як одна з можливостей використання службових собак після встановлення їх неспроможності нести службу. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 20 листопада. 2020 р., Харків, 2020. С. 408–411.

12. Садрицька С. В. Проблеми каністерапії як новітнього методу практичної соціальної роботи. *Socioпростір: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2021. № 11. С. 38–45.
13. Сафін О. Д., Тептюк Ю. О. Основні підходи до функціонування системи психологічної реабілітації та адаптації учасників бойових дій. Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни: колективна монографія / О. Д. Сафін, Н. М. Коляда та ін.; за заг. ред. О. О. Кравченко; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. О. П. Ямчинський О. В., 2022. С. 7–19.
14. Сафін О. Д., Якимчук А. В. Психологічні інструменти роботи з учасниками АТО під час їхньої реабілітації. *Збірник наукових праць НА ДПСУ, Серія Педагогіка та психологія*, 2019. Т. 14. №3. С. 235–251. URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/psy_zbirnyk/article/view/228 (дата звернення: 26.10.2024).
15. Федій О. А. Естетотерапія: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
16. Анімалотерапія в контексті розвитку сучасних методів комплексної реабілітації: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. «Анімалотерапія в контексті розвитку сучасних методів комплексної реабілітації» / за ред. А. Шевцова, М. Шеремет. Київ: Альянт, 2019. 128 с.
17. Сучасний стан використання засобів реабілітації в системі надання фізкультурно-спортивних послуг ветеранам бойових дій / Юденко О. В., Білоус А. С., Юденко Ю. М., Гром Т. В. / *The XIV International Science Conference «Theoretical foundations in practice and science»*, December 21-24, 2021, Bilbao, Spain. Pp. 424–433.
18. Ця лялька з Ізраїлю допомагає українським дітям впоратися з невимовною травмою – Haaretz. <https://centr.tv/5978-cja-ljalka-z-izrajilju-dopomagaye-ukrajinskim-ditjam-vporatisja-z-nevimovnoju-travmoju-haaretz.html> (дата звернення: 26.10.2024).
19. Oksana Kravchenko, Katherine Chupina, Oleksandr Safin, Andrii Bepalko, Kateryna Kravchenko, Evgeniy Balabushka, Serhii Vasyliiev, Yuliya Chernetska, Oleksandr Klochok. Program of social and psychological rehabilitation of people with disabilities. *Human Factors in Aging and Special Needs*, Vol. 38, 2022, 48–55. <https://doi.org/10.54941/ahfe1001663>
20. Fike L., Najera C., Dougherty D. Occupational therapists as dog handlers: the collective experience with animal-assisted therapy in Iraq. *US Army Med. Dep. J.* 2012, Apr-Jun., Pp. 51–54.

REFERENCES

1. Beliaieva, O. A. (2019). Maliuvannia iz sobakoiu yak zasib sotsialnoi reabilitatsii ta adaptatsii ditei z osoblyvymy potrebamy. Vprovadzhennia proektu maliuvannia iz sobakoiu. *Aktualni problemy ortopedahohiky, ortopsykholohii ta reabilitolohii: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Zaporizhzhia, 4-5 zhovtnia, 2019. Zaporizhzhia, 270–272* [in Ukrainian].
2. Vseukrainskyi biolohichnyi forum uchnivskoi ta studentskoi molodi «Dotyk pryrody», 01 – 03 lystopada 2020: zbirnyk tez / za zah. redaktsiieiu doktora pedahohichnykh nauk, profesora V. V. Verbytskoho. Kyiv: «NENTS» [in Ukrainian].
3. Harbuziuk, T. V., Mursamitova I. A. & Solomko S. V. (2018). Korektsiia porushen psykho-fizychnoho rozvytku ditei zasobamy delfinoterapii. *Systema nadannia osvity ditiam z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh suchasnoho zakladu: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Lysychansk, 12 hrudnia 2018. Lysychansk, 49–50* [in Ukrainian].
4. Hryn, O. O., Pistriak, A. I. & Mitusova, A. O. (2018). Kanisterapiia, delfinoterapiia – formy likuvannia v inkliuzyvni osviti. *Systema nadannia osvity ditiam z osoblyvymy osvitnimy*

- potrebamy v umovakh suchasnoho zakladu: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Lysychansk, 12 hrudnia 2018. Lysychansk, 67–71 [in Ukrainian].*
5. Duda, A. O. (2016). Kanisterapiia: sobaky-terapevty likuiut liudei. *Zdorovia liudyny: teoretychni, praktychni ta metodychni aspekty: materialy Vseukr. Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Poltava, 17 lystopada 2016. Poltava, 31–32 [in Ukrainian].*
6. Klevaka, L. P. (2020). Dosvid vykorystannia kanisterapii v diialnosti zakordonnykh sotsialnykh pratsivnykiv. *Suspilstvo i osobystist u suchasnomu komunikatsiinomu dyskursi: materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Zaporizhzhia, 9-10 kvitnia 2020. Zaporizhzhia, 33–38.*
7. Komar, I. V. (2012). Sotsialno-pedahohichni aspekty kanisterapii [Socio-pedagogical aspects of dog therapy]. *Molod i rynek. Vol. 4. 96–99 [in Ukrainian].*
8. Melnychuk, O., Herasina, S. (2018). The use of chanesteraapy in working with children with ways of sustainable development and auitical disorders. *Humanitarium. Vol. 39 (1), 63–74 [in Ukrainian].*
9. Mishchenko, M. S. (2020). Kanisterapiia yak metod reabilitatsii ditei z osoblyvymy potrebamy. *Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (Warsaw, 20th February, 2020). Warsaw: iScience», 226–228 [in Ukrainian].*
10. Mosaiev, Yu. V. (2019). Teoretychni osnovy rozvytku hardenoterapii v Ukraini. *Aktualni problemy ortopedahohiky, ortopsykholohii ta reabilitolohii: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Zaporizhzhia, 4-5 zhovtnia 2019. Zaporizhzhia, 65–67 [in Ukrainian].*
11. Pohorilets, O. V. (2020). Kanisterapiia, yak odna z mozhlyvostei vykorystannia sluzhbovykh sobak pislia vstanovlennia yikh nespromozhnosti nesty sluzhbu. Shliakh uspihku i perspektyvy rozvytku (do 26 richnytsi zasnovannia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav): materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Kharkiv, 20 lystopada 2020., Kharkiv, 408–411 [in Ukrainian].
12. Sadrytska, S. V. (2021). Problemy kanisterapii yak novitnoho metodu praktychnoi sotsialnoi roboty [Problems of dog therapy as a new method of practical social work]. *Sotsioprostir: mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiolohii ta sotsialnoi roboty. Vol 11. 38–45 [in Ukrainian].*
13. Safin, O. D. & Teptiuk, Yu. O. (2022). Osnovni pidkhody do funktsionuvannia systemy psykholohichnoi reabilitatsii ta adaptatsii uchasnykiv boiovykh dii. *Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia vrazlyvykh katehorii hromadian vid naslidkiv viiny: kolektyvna monohrafiia / O. D. Safin, N. M. Koliada ta in.; za zah. red. O. O. Kravchenko; MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. n-t imeni Pavla Tychyny. O.P. Yamchynskyi O. V., 7–19 [in Ukrainian].*
14. Safin, O. D. & Yakymchuk, A. V. (2019). Psykholohichni instrumenty roboty z uchasnykamy ATO pid chas yikhnoi reabilitatsii. *Zbirnyk naukovykh prats NA DPSU, Seriia Pedahohika ta psykholohiia, T. 14, Vol. 3, 235–251. URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/psy_zbirnyk/article/view/228 [in Ukrainian].*
15. Fedii, O. A. (2007). Estetoterapiia: navchalnyi posibnyk. K.: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
16. Animaloterapiia v konteksti rozvytku suchasnykh metodiv kompleksnoi reabilitatsii: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. «Animaloterapiia v konteksti rozvytku suchasnykh metodiv kompleksnoi reabilitatsii» (2019). / za red. A. Shevtsova, M. Sheremet. Kyiv: Aliant [in Ukrainian].
17. Suchasnyi stan vykorystannia zasobiv reabilitatsii v systemi nadannia fizkulturno-sportyvnykh posluh veteranam boiovykh dii / Yudenko O. V., Bilous A. S., Yudenko Yu. M., Hrom T. V. / The XIV International Science Conference «Theoretical foundations in practice and science», December 21-24 2021, Bilbao, Spain, 424–433 [in Ukrainian].

-
18. Tsia lialka z Izrailiu dopomahaie ukrainskym ditiam vporatysia z nevimovnoiu travmoiu Haaretz. <https://centr.tv/5978-cja-ljalka-z-izrajilju-dopomagaye-ukrajinskim-ditjam-vporatisja-z-nevimovnoju-travmoju-haaretz.html> [in Ukrainian].
19. Oksana, Kravchenko, Katherine, Chupina, Oleksandr, Safin, Andrii, Bepalko, Kateryna, Kravchenko, Evgeniy, Balabushka, Serhii, Vasyliiev, Yuliya, Chernetska & Oleksandr, Klochok (2022). Program of social and psychological rehabilitation of people with disabilities. *Human Factors in Aging and Special Needs, Vol. 38, 48–55*. <https://doi.org/10.54941/ahfe1001663>
20. Fike, L., Najera, C., Dougherty, D. (2012). Occupational therapists as dog handlers: the collective experience with animal-assisted therapy in Iraq. *US Army Med. Dep. J., Apr-Jun., 51–54*.

Подано до редакції: 30.10.2024.